

преобладали близкородственные традиции, восходящие к сармато-аланской культуре. В области художественной культуры это проявлялось прежде всего в развитии т. н. «скифского звериного стиля». Князь Трубецкой обнаружил ряд параллелей в культурах народов Поволжья, с одной стороны, и русских, с другой. К общим чертам он отнес психологический облик сравниваемых народов, строй языка, тип мелодии, метрические основы народного стиха и другие особенности стихотворной речи, дуализм, консерватизм в мышлении и т. д. [7]. Особое внимание следует обратить на общие черты в характере взаимоотношений людей между собой и с природой. Осмеливаемся сказать об особом исторически сложившемся у этносов ВУМКО нравственном императиве. Его истоки можно обнаружить в культе предков и святых, в почитании святилищ-киреметей, в особом почитании огня, в общих представлениях об окружающих людей духах, божествах и т. д.

Общие черты обнаруживаются и в устойчивых элементах культуры, а также в обычаях и образах. Современным исследователям необходимо вести поиски параллелей в области бытовой культуры, а также национального мировоззрения и художественной культуры. Многие из них несомненно относятся к дотатарскому периоду истории ВУМКО. Проблемы, которые мы попытались схематично очертить в данной работе, заслуживают серьезного к ним подхода и дальнейшего изучения. Диалог культур, на который мы сегодня обращаем пристальное внимание, происходил во все времена и эпохи. При этом следует учесть, что такой диалог имел дискретный характер, т. е. он претерпевал циклы притяжения и отталкивания культур. Механизм «притяжения» и «отталкивания» в ВУМКО функционировал и в форме переориентации, т. е. изменений культурно-идеологических ценностей. Так, если в IX–XIV вв. этносы ВУМКО входили в диалог с болгарским этносом, то с XV в. такой диалог стал возможным между казанско-татарским и другими народами Казанского ханства. В роли объединяющей силы в регионе казанско-татарская культура оставалась вплоть до второй половины XVIII в., которая в дальнейшем стала вытесняться русской.

Становление региона как МЛО завершилось в Новое время. В XIX в. здесь функционировали две субсистемы: татаро-башкирская (исламская) и тюркско-финно-угорская (православно-христианская). Тюркскую часть составляли чувашская письменная словесность и литература крещеных татар, а финно-угорскую — письменные культуры удмуртов, коми, мари и мордвы [8].

В завершение можно резюмировать следующее. Доказательство фактического функционирования ВУМКО позволяет утвердительно говорить и о реальности ее одной составляющей: межфольклорной и литературной общности Волго-Уральского региона. Нам, фольклористам и литературоведам, предстоит кропотливая работа по выявлению «этнопоэтических констант» (В. М. Гацак) этой общности.

- 
1. История литературы Урала: план-проспект. — Екатеринбург, 2005.
  2. Маркарян Э. Соотношение формационных и локальных исторических типов культуры // Этнографические исследования развития культуры. — М., 1985. С. 7–30.
  3. Антипов Г., Донских О. и др. Текст как явление культуры. — Новосибирск, 1989.
  4. Гарипов Т., Кузеев Р. Волго-Уральский регион культурно-языкового взаимодействия уральских и алтайских этносов // Урало-алтаистика: Археология. Этнография. Язык. — Новосибирск, 1985.
  5. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь. — М., 1992.
  6. Ефимова С. Палеоантропология Поволжья и Приуралья. — М., 1991.
  7. Трубецкой Н. О туранском элементе в русской культуре // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. — 1990. — № 6.
  8. Родионов В. Особенности литературогенеза народов Урало-Поволжья // Ашмаринские чтения: Материалы межрегиональной научной конференции. — Чебоксары, 2005.

*Тетяна Руда, Наталія Широкова  
(Київ)*

## **ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ШКІЛ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ: ДОСВІД С. ГРИЦИ**

Поняття «наукова школа», яке часто вживається в спеціальній літературі, досі не має достатньо чіткого визначення. Тим часом історія науки і наукознавство надають цій проблемі значної уваги, оскільки в епоху стрімкого зростання науки гостро постає питання про інтенсифікацію до-

слідницької праці, а в даній ситуації саме школи найбільш активно сприяють концентрації творчої енергії, забезпечують спадкоємність та позитивно впливають на науковий прогрес.

Інтерес до феномену «наукової школи» помітний вже з середини минулого століття. І зарубіжні вчені (Т. Кун, К. Поппер, В. Вундт, Х. Белл, В. Херценберг та ін.), і радянські (М. Ярошевський, С. Микулинський, М. Дубинін, Е. Мірський, Б. Фролов, В. Гасилов та ін.) в цей час працюють над визначенням історичних умов формування шкіл, ознак і критеріїв та функцій подібних об'єднань науковців. Це було необхідно насамперед тому, що термін «наукова школа», як вже відзначалося, застосовувався довільно (як у спеціальній літературі, так і в повсякденній мові): школи ототожнювалися то з напрямками, то з науковими підрозділами (лабораторіями, відділами, групами), то з діяльністю вузівських кафедр тощо.

У радянській науці певним підсумком досліджень цього явища і дискусій навколо нього стала колективна праця «Школи в науці» під редакцією С. Микулинського, М. Ярошевського, Г. Крьобера та Г. Штейнера (М., «Наука», 1977), підготовлена вченими СРСР та НДР. Розглядаються в ній наукові школи у фізико-математичних та природничих науках (тому ця книга заідеологізована досить помірковано); деякі тези та висновки можна вважати спільними для шкіл в усіх галузях знання.

Спробуємо певною мірою узагальнити те, що пишуть про наукові школи історики та теоретики науки.

1. Остаточного визначення «наукової школи» вченими не вироблено. М. Ярошевський, наприклад, розглядає школи як «найважливішу серед форм» соціально-творчих зв'язків між науковцями [1, 7], що спонукає до самостійного дослідження [1, 29], а також підкреслює, що школа, подібно до організму, «не лише зароджується, а й розпадається» [1, 55]. Е. Мірський визначає сучасну школу як «об'єднання дослідників з яскраво вираженим лідером», причому об'єднання «відносно автономне, що виокремлює себе з оточуючого співтовариства» [2, 177]. О. Огурцов пише: школа — це «елементарна еволюціонуюча одиниця розвитку науки» [3, 249], «вчені, що утворюють взаємопов'язаний комплекс» [3, 248]. Кожний з авторів виокремлює з комплексу ознак школи ті, які найбільше коригуються з метою його дослідження: вивченням причин виникнення наукових шкіл, взаємозв'язків між ними, їх місця в системі наукової діяльності тощо. А дехто взагалі не обтяжує себе дефініціями і обмежується вживанням енциклопедичного визначення «школи»: «...термін «школа» означає наявність певних напрямів у філософії, науці, мистецтві та літературі» [4, 15]. Порівняємо: «Советский энциклопедический словарь» (1980) дещо уточнює і конкретизує таке значення слова «школа»: «напрямок в науці, літературі, мистецтві тощо, пов'язаний єдністю основних поглядів, спільністю або однаковістю принципів і методів» [5, 1529].

Найбільш повним (хоч і не вичерпним), на нашу думку, є визначення В. Гасилова, який характеризує наукову школу, виходячи з комплексу її основних ознак та функцій: «Наукова школа — співтовариство вчених різних статусів, компетенції та спеціалізації, які координують під керівництвом лідера свою дослідницьку діяльність, зробили свій внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми і здатні активно представляти і захищати мету та результати програми» [6, 127].

Ми спробували дещо уточнити це визначення і пропонуємо таке:

- наукова школа — це об'єднання (часто неформальне) у певній галузі знання вчених різного віку та рівня підготовки, згуртованих навколо лідера, що генерує оригінальні теоретичні ідеї, пропонує нові напрямки та методи дослідження, які продовжують і розвивають його учні та послідовники у самостійних працях.

2. Школа в науці — явище історичне. Наукові школи змінювалися від епохи до епохи, відповідно до зміни умов розвитку науки і творчості вченого. Вони взаємодіяли, дискутували, міцніли, розпадалися, їхні ідеї та методики іноді відроджувалися в діяльності нових співтовариств, актуалізувалися в пізніші часи. Історичний генезис шкіл простежується ще з античних часів — згадаймо філософські школи Стародавньої Греції (кіренаїків, кініків, Сократа, Арістотеля, Платона та ін.). У природничих науках школи склалися набагато пізніше — вважається, що одну з перших шкіл у хімії створив Ю. Лібіх у 1824 році.

3. Наукова школа, як правило, розглядається в різних аспектах: як науково-дослідницький центр, дослідницький колектив, напрямок. Не обов'язково школа має поєднувати в собі ці три аспекти діяльності; її представники можуть працювати в різних установах, містах, країнах. А лідер не обов'язково займає керівну посаду. Не завжди діяльність школи підпорядкована чітко

регламентованій науковій програмі, як це відбувається у формальному «науковому підрозділі». Ієрархічне адміністративне управління, жорстко визначені функції кожного з членів групи часто суперечать прагненням учених до неформальних контактів, «незапланованих» досліджень, а саме вони можуть дати цікаві й несподівані результати. Школа найчастіше виникає як спілка неформального типу (в рамках наукових організацій, або поза ними), вона ґрунтується на спільності методології, теоретичних пошуків, дослідницьких інтересів. Найважливіше — її ідеї оновлюють теорію певної науки, вдосконалюють категоріальний апарат і методику аналізу об'єктів, що вивчаються, її досягнення стають відомі далеко за межами даного співтовариства. Зауважимо, що теоретичні проблеми не завжди бувають абсолютно новими: школа може продовжувати традиції попередників, знаходити нові шляхи розв'язання «старих» проблем, побачити їх у незвичному ракурсі, використати досвід інших, не обов'язково суміжних наук. І, що важливо, цей «новий теоретичний або методичний напрям заперечується представниками даної дисципліни і не визнаний усіма», — як підкреслює Х. Штайнер [7, 116]. Наукова школа формується і функціонує у протиставленні або змаганні з іншими співтовариствами — це одна з передумов її розвитку та консолідації, вдосконалення її здобутків. Школи не лише створюють традиції, а й передають від покоління до покоління цінності та норми наукового співтовариства, методи і прийоми дослідження.

Ставлення до феномену наукової школи ніколи не було однозначним. Свого часу Ф. Бекон, засновник експериментальної науки нового часу, вважав, що школи тримаються на догмах, а отже, негативно впливають на науковий прогрес. Т. Кун стверджував, що школа — симптом «незрілості» науки, характерний для «передпарадигмального» періоду її розвитку. Коли у певній сфері знання складається парадигма (обов'язкова для всіх теоретична модель), школи розпадаються — аж до часу, коли з'являться «аномалії», тобто факти, які не можна пояснити, виходячи з наявної парадигми; тоді в умовах кризи наукове товариство знову «розщеплюється» на «школи». М. Ярошевський, навпаки, вважає, що існування шкіл та їх протиставлення не є відхиленням від «нормального» періоду в розвитку науки, вони є «обов'язковим постійно діючим фактором її прогресу» [1, 77].

4. Існують два основні типи шкіл: «класична» і «сучасна». Основна функція «класичної» школи — навчання дослідницькій методиці у відповідності з притаманною даному об'єднанню своєрідністю наукового мислення і особливостями підходу до розв'язання проблем. «Класичні» школи забезпечують підготовку вчених, здатних до самостійної творчої роботи, і формуються здебільшого у стінах вузів.

Сучасні школи — це колективи, що формуються навколо видатного вченого-творця, генератора ідей та водночас педагога (за професією він не обов'язково є викладачем); мета таких шкіл — не лише навчання дослідницькій майстерності, а й спільна розробка запропонованих лідером напрямів, програм та концепцій. Така школа виникає звичайно на базі науково-дослідного інституту, часто за умови тісного зв'язку з відповідними вузами.

Назву свою школа отримує за напрямом, який вона започатковує або розробляє, за місцем виникнення або іменем лідера. В гуманітарних науках, зокрема у філології, етнології, мистецтвознавстві, формувалися впродовж останніх двох століть і школи-напрями (міфологічна, міграційна, антропологічна, культурно-історична тощо), і школи, що формувалися в різних країнах та культурних центрах в рамках певних напрямів (ленінградська школа порівняльного літературознавства, празька або тартуська структуралістська школа), а також школи, відомі за ім'ям лідера (школи О. Веселовського, В. Жирмунського, О. Білецького тощо).

Якщо, наприклад, у хімії, фізиці, математиці формування шкіл порівняно мало залежало від соціально-політичних та ідеологічних умов (хоча і тут траплялися прикрі випадки, коли значний напрям або ціла галузь оголошувалися «буржуазними», «ворожими», внаслідок чого на довгий час затримувалася їх розвиток, як це було у повоєнні роки з кібернетикою), то в гуманітарній сфері школи у тоталітарних умовах створювалися, як правило, всупереч жорсткій ідеологічній та теоретичній регламентації. Обмеження міжнародних контактів, вилучення з наукового обігу спадщини багатьох видатних діячів культури минулого, архівних матеріалів, нав'язування так званих «актуальних» (тобто «ідеологічно правильних») тем і проблем — все це перешкоджало вільному творчому пошукові, неупередженості погляду та оригінальності рішень. Вчені мусили офіційно відмежовуватися від «буржуазних» теорій (представники «порівняльного літературознавства» — від компаративістики), приховувати свої істинні цілі (наприклад, вивчення процесів міграції населення, феномену заробітчанства закамуювалось під «актуальне» завдання

обстеження побуту і культури робітників новобудов), а власні думки обов'язково підкріплювати цитатами з класиків марксизму.

Саме за таких умов у фольклористиці та етномузикології складалася структурно-типологічна школа С. Грици. Зазначимо одразу — її основні концепції та напрями дослідження не потребують корекції з огляду на нові часи, нові політико-ідеологічні обставини — від самого початку своєї діяльності дослідниця уникала кон'юнктурних тем і конформістських висновків.

Школа Грици продовжує плідно розвиватися і сьогодні, у більш сприятливих умовах для творення та існування неформальних наукових об'єднань: свободу пошуків уже ніхто не обмежує (що, правда, її можуть стримувати суто матеріальні чинники, пов'язані з недостатнім фінансовим забезпеченням науки), подолано методологічний догматизм, зник ідеологічний тиск (хоча є небезпека посилення впливу нових стереотипів), є вільний доступ до архівів та раніше заборонених друкованих джерел, дедалі активніше налагоджуються контакти зі світовим науковим співтовариством.

Діяльність С. Грици належить до двох епох, і що характерно — дослідниця продовжує розробку напрямів і тем, започатковану нею у 60–70-х роках ХХ ст., залучаючи найбільш сучасні методологічні підходи та прийоми аналізу. Ми впевнені, що узагальнення її доробку — як оригінального вченого і лідера школи — може бути корисним для дослідження сучасних процесів розвитку наукового знання. Необхідність звернення пильної уваги саме на сьогодні наукознавці усвідомлюють вже давно: «вивчення близького минулого і сучасності є одним із суттєвих завдань історії науки. Це допоможе глибше зрозуміти загальний хід руху науки, повніше розкрити закономірності цього процесу і сприятиме знайденню наукових шляхів його прогнозування» [8, 41]. На жаль, ми частіше обираємо предметом свого дослідження те, що вже встановилося, набуло хрестоматійного характеру, і нечасто звертаємося до явищ і фактів, свідками яких ми є сьогодні.

Діяльність С. Грици охоплює різні сфери: науково-дослідницьку, педагогічну, науково-популяризаторську роботу; коло інтересів дослідниці — етномузикологія, фольклористика, культурологія, соціологія. Софія Йосипівна — невтомна працівниця, навколо неї постійно гуртуються колеги та учні. Обдарований і надзвичайно ерудований вчений, вона не цурається і роботи «нижчого» рівня — особисто розшифровує фольклорні записи архівних плівок, упорядковує матеріали польових спостережень, залучаючи до цього аспірантів і молодих науковців, навчаючи їх методиці копіткої й лише на першій погляд простої роботи.

Наукова діяльність Грици розпочалася майже півстоліття тому назад; характерно, що навіть у не дуже сприятливих для вільних і самостійних досліджень умовах вона зуміла зберегти свою індивідуальність і творчу незалежність і займатися тим, що вважалося їй важливим для поступу науки. А саме: виданням та вивченням спадщини видатних фольклористів та етномузикознавців минулого (Ф. Колесси, К. Мошинського та ін.); дослідженням українського пісенного епосу (насамперед — дум); проблемами трансмісії фольклорної традиції, жанрології, а також соціології фольклору, специфіки сучасного фольклорного процесу тощо. Можна сказати, що ці теми — «вічно актуальні» для галузі знання, в якій С. Грица продовжує плідно працювати.

Список наукових праць дослідниці, складений її ученицею О. Юзефчик у 2002 році, налічує 266 позицій [9]; за останні роки вийшло ще декілька статей, рецензій, передмов. 1962 року з'явилася перша монографія «Філарет Михайлович Колесса», цього ж року Софія Йосипівна захистила кандидатську дисертацію на тему «Музично-фольклористична діяльність Ф. М. Колесси». Монографія «Мелос української епіки» (К., 1979) також тематично пов'язана з дисертацією, вже докторською; ця книга, доопрацьована і оновлена, була видана у перекладі російською мовою під назвою «Украинская песенная этика» (Москва, 1990). Книга «Фольклор у просторі та часі» (Тернопіль, 2000) — це збірка статей, підбір та взаємопов'язаність яких дає підстави твердити про монографічний характер цього видання. «Трансмісія фольклорної традиції: Етномузикознавчі розвідки» (Тернопіль, 2002) — також книга монографічного типу.

С. Грица багато зусиль доклала для упорядкування збирацької та теоретичної спадщини Ф. Колесси; із запланованих до видання десяти томів підготовлено чотири, видано — два (Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. — К., 1969; Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. — К., 1970). 1995 року у видавництві «Музична Україна» вийшов збірник «Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського», упорядкований С. Грицею, з її передмовою, примітками та перекладом з польської. Дослідниця брала участь і в підготовці багатотомного видання

«Українська народна творчість» («Наймиські та заробітчанські пісні», 1975; «Співанки-хроніки. Новини», 1972), збірників народних пісень у записах Лесі Українки.

У подальшому Софія Йосипівна не раз зверталася до наукової спадщини Ф. Колесси, присвятивши цьому вченому близько 30 праць. Писала вона також розділи до колективних монографій, навчальних посібників, зокрема до таких поважних видань як «Українці: Історико-етнографічна монографія. — У 2 х кн. (К., 1999), «Украинские народные думы» (Москва, 1972).

З метою популяризації фольклору С. Грица здійснила понад 300 радіопередач у циклах «З народних джерел», «Золоті ключі», «Дзвонкова криниця», «Перлини душі народної» (1979–1993). Її праці друкувалися російською, польською, англійською, німецькою, болгарською, угорською мовами. На її монографії та збірники є чимало схвальних відгуків не лише в українській, а й у зарубіжній періодиці (всього опубліковано близько 50 рецензій, а також розвідок, присвячених різним аспектам її наукової діяльності). 2002 року до ювілею С. Грици вийшла присвячена їй книга «Парадигматика фольклору» (Київ; Тернопіль), що містить ґрунтовні статті А. Іваницького, М. Хая та І. Мацієвського (в яких характеризується внесок дослідниці у розробку проблем етномузикології, епосознавства, соціології фольклору тощо), а також розвідки її послідовників та учнів.

Завданням цієї статті не було детальне висвітлення багатогранної праці С. Грици на ниві музикознавства та фольклористики — це вже зроблено нашими попередниками. Нас же цікавить насамперед те, наскільки її особистість відповідає уявленням та критеріям, за якими видатного вченого можна вважати лідером школи, засновником нових напрямків та методик у даній галузі науки.

Вже тривалий час навколо С. Грици гуртується співтовариство учнів та однодумців (дехто з них працює в інших відділах, установах, інших містах). Під її керівництвом захистили кандидатські і докторські дисертації А. Іваницький, П. Стоянов, О. Смоляк, кандидатські — М. Хай, А. Соколова, С. Чернявська, О. Різник, О. Юзефчик та ін. Аспіранти та докторанти, як видно з дисертаційних тем та авторефератів, продовжують розробку започаткованих С. Грицею напрямків (наприклад, вивчення народного мелосу — докторська дисертація П. Стоянова «Мелос молдавської народної пісні і проблеми музичної мови», проблем виконавства — кандидатська дисертація М. Хая «Народне музичне виконавство Бойківщини»; дослідження фольклору в його динаміці — кандидатська дисертація О. Смоляка «Трансформація пісенного фольклору Західно-Подільської Наддніпрянщини»).

Знайшла дослідниця послідовників і у сфері соціологічній: працюючи у відділі художньої активності мас ІМФЕ, вона запропонувала програму збирання фольклору не лише у сільському, а й у міському середовищі, на новобудовах, склала анкету, за якою разом з нею збирали і опрацьовували матеріали Л. Черкашина, В. Новійчук, інші співробітники.

Внеском у етномузикознавство стала розроблена С. Грицею теорія про парадигму як сукупність варіантів однієї пісенної моделі. Розробка її велася поступово: вперше його основні тези були викладені у невеликій статті «Пісенна парадигма» («Български фолклор». — 1978. — № 2. — С. 12–20). У 1979 році в № 2 журналу «Народна творчість та етнографія» опублікована стаття «Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору» (пізніше ця стаття в доопрацьованому вигляді ввійшла до книги «Фольклор у просторі та часі»). Авторка підкреслює змінність фольклорних зразків під впливом історичних та географічних умов побутування, пропонує взяти за основу аналізу народнопоетичного твору поняття «парадигма» (щодо словесно-музичного фольклору — «пісенна парадигма») [10, 41] — за аналогією вживання цього терміну в лінгвістиці, де він означає сукупність флективних змін слова. «Пісенна парадигма — це сукупність варіантів, які групуються навколо однієї моделі — інваріанта. Інваріант — уявна (віртуальна) величина, що її можна розрізнити на основі предметно-поняттєвих ознак моделі. Множення варіантів відбувається за принципами тотожності, подібності. Якщо варіанти не виходять за межі допустимих змін моделі, а тільки її доповнюють, видозмінюють, вони становлять одну пісенну парадигму. Якщо зміни моделі дуже суттєві, то вони призводять до появи нової (на основі давньої) парадигми» [10, 41–42].

Дослідниця вирізняє рівні ідентифікації варіантів (текст, ритмічна структура, мелодія).

У докторській дисертації С. Грици та монографії «Мелос української народної епіки» також дається визначення «парадигми» (дещо відмінне від попереднього, оскільки в ньому підкреслюється момент трансформації фольклору): «Пісенна парадигма — це *сукупність варіантів одного пісенного зразка, що утворилися внаслідок його трансформації в процесі часово-просторового руху*» [11, 36]. Теоретичні роздуми тут щедро проілюстровані прикладами з різних жанрів пісенного епосу.

Різні аспекти проблеми парадигматики фольклору висвітлюються в цілому ряді праць дослідниці, опублікованих у 80–90-х роках. Теорія про пісенну парадигму почало розроблятися С. Грицею тоді, коли самий термін «парадигма» багатьом мистецтвознавцям і філологам видавався надто екзотичним і навіть чужорідним (хоча вживався, наприклад, у лінгвістиці, наукознавстві, точних науках). Це сьогодні наукові праці гуманітаріїв рясніють поняттями «парадигма мислення», «художня парадигма епохи» тощо. Але заслуга С. Гриці не просто у введенні незвичного для тогочасної фольклористики терміну, а у віднайдені прогресивної методики аналізу народнопісенних творів, їх класифікації з урахуванням особливостей як словесного тексту, так і ритміки та мелосу.

«Такий підхід, — пише Ігор Мацієвський, — вважаємо більш перспективним, ніж безупинні й марні спроби фольклористів кожен раз відшукати «той» поодинокий «оригінальний» текст; спроби ці нагадують про релікти академічного, «композитороцентристського» підходу до фольклорних творів, при якому численні прояви єдиного в своїй засаді феномена мислилися лише як виконавські різновиди якогось первісного «авторського» зразка. Пісенна парадигма в цьому плані виступає як більш широка й об'єктивна категорія, що добре коригується з уживаним в теоретичній математиці поняттям *множини* (елементи множини в цьому плані адекватні *варіантам* в межах парадигми)» [12, 30–3].

Структурно-типологічний напрям, у руслі якого працює С. Грица, започаткований у українській науці такими видатними вченими, як О. Потебня, Ф. Колесса, К. Квітка. Особливо високо оцінює дослідниця теоретичний доробок О. Потебні, і згадує, яке величезне враження справила на неї книга «Мысль и язык», видана 1974 року в Москві. «Від Потебні, — пише вона, — йде структурно-порівняльний аналіз пісні, метод вимірювання наверхствувань смислів, те, що структуралісти називають «бріколажем» (Леві-Строс)» [13, 215]. У своїх дослідженнях вона спирається також на досвід В. Проппа, Є. Мелетинського, П. Богатирьова та ін.

С. Грица фактично вважається засновницею українського музичного епосознавства — про це пише, наприклад, М. Хай [14, 22], а також «фундатором і провідним фахівцем соціологічного напрямку в українській етномузикології», як відзначає А. Іваницький [15, 9]. Дослідниця впевнена, що фольклор не можна вивчати поза конкретними історичними умовами його функціонування, без врахування характеру мислення даного етносу (або населення даної території). «Пізнати структуру того чи іншого роду творчості, дійти його генезису — значить докладно розглянути його у зв'язках з конкретним середовищем народження і побутування. Саме таким шляхом можна виявити, чому та, а не інша тематика переважає у пісенності даного ареалу, чим зумовлені манери виконання, певні форми словесного і музичного вислову [11, 14]. Вона пропонує поняття «модус мислення середовища», тобто «синтез понятійно-виражальних і рецепторних елементів. У найзагальніших рисах він виявляється в типовості для даного середовища тем і сюжетів, у нюансах їх мовно-діалектної інтерпретації, у мелосі — в стійкості повторюваних елементів ритмоструктури, інтонаційних співвідношень, виконавських норм та прийомів» [11, 28].

У 80–90-х роках соціологічний аспект в її дослідженнях фольклору (зокрема сучасного) ще поглиблюється, з'являється ряд праць, спеціально присвячених соціологічній проблематиці.

С. Грица значно збагатила термінологію: крім понять «пісенна парадигма», «модус мислення середовища» вона ввела до наукового обігу поняття «семантична і структурна тотожність», «мелодії стійкої (нестійкої, байдужої) рівноваги», «структура спеціального професійного епічного середовища» тощо.

Таким чином, С. Грица є

- керівником і вихователем наукових кадрів;
- фундатором нових напрямків у вітчизняній науці;
- автором фундаментальних праць, в яких обґрунтовуються нові концепції та ідеї, збагачується термінологія фольклористики та етномузикознавства, пропонуються нові підходи та методи дослідження.

Деякі теоретичні напрацювання дослідниці в радянський час приживалися важко — вони були надто незвичні, сміливі, не вкладалися в рамки існуючих поглядів та оцінок; це викликало невдоволення старших колег, критику, згортання деяких проектів (як це відбулося з підготовкою до видання праць Ф. Колесси). Та навіть ці прикрі сторінки її творчої біографії є ще одним підтверджен-

ням того, що С. Грица типовий лідер наукової школи, причому школи сучасної, що поєднує розробку прогресивних теоретичних напрямів і методик з підготовкою молодого покоління вчених.

1. Ярошевський М. Логика развития науки и научная школа // Школы в науке. — М., 1977.
2. Мирский Э. Естественнонаучная школа в системе научной деятельности // Там само. — М., 1977.
3. Огурцов А. Научная школа как форма кооперации ученых // Там само. — М., 1977.
4. Дубинин Н. Научная школа // Там само. — М., 1977.
5. Советский энциклопедический словарь. — М., 1980.
6. Гасилов В. Научная школа — феномен и исследовательская программа науковедения // Там само. — М., 1977.
7. Штейнер Г. Связь социального и познавательного факторов в творческой деятельности научных школ // Школы в науке. — М., 1977.
8. Очерки истории и теории развития науки. — М., 1969.
9. Грица С. Бібліографічний покажчик наукових праць / Упорядник О. Л. Юзефчик. — К., 2002.
10. Грица С. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору // Грица Софія. Фольклор у просторі та часі. — Тернопіль, 2000.
11. Грица С. Мелос української народної епіки. — К., 1979.
12. Мацієвський І. До внеску Софії Грици в українське етномузикознавство // Парадигматика фольклору. — Київ; Тернопіль, 2002.
13. Грица С. Напрями і методи дослідження // Грица Софія. Фольклор у просторі».
14. Хай М. Софія Грица — теоретик і дослідник української музично-пісенної епіки // Парадигматика фольклору.
15. Іваницький А. Софія Йосипівна Грица (слово про вчителя) // Парадигматика фольклору.

**Валентина Соболю**  
**(Варшава—Донецьк)**

## **УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В ПОДОРОЖНЬОМУ ЩОДЕННИКУ ПИЛИПА ОРЛИКА**

Щоденник, як одна з наративних форм, має глибоку історію в європейських літературах. Стосовно подорожнього щоденника, ця історія сягає XVIII ст. Тут за приклад польський дослідник А. Мілецький<sup>1</sup> називає насамперед «Щоденник сентиментальної подорожі» Л. Стерна і «Подорож із Москви до Петербурга» А. Радищева. З поля зору сучасного дослідника випав подорожній діаріуш П. Орлика (найбільший за обсягом із відомих на сьогодні), оскільки раніше не згадували авторитетні видання минулих століть<sup>2</sup> твір першого українського політичного емігранта. Твір, який засвідчує, якою мірою українська традиція є питомо європейською, підтвердженням чого є щоденник П. Орлика, названий подорожнім, хоча властиво подорожнім він є тільки в першій своїй частині<sup>3</sup>. Сьогодні французький науковець Д. Бовуа впадає в іншу крайність, стверджуючи, що діаріуш П. Орлика є пам'яткою значно ціннішою за «*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exsercitus Zaporoviensis*» («Пакти і конституції законів і свобод Війська Запорозького»). Головним аргументом на користь більшої цінності «Подорожнього діаріуша», за французьким дослідником, є те, що діаріуш презентує значно різносторонню (аніж у конституції) постать П. Орлика<sup>4</sup>. Не будемо тут вдаватися до дискусії про неспівмірність аргументів для порівняння та безпідставне знецінення Д. Бовуа як самої конституції, так і її перекладача та видавця<sup>5</sup>. Нашим завданням є наближення до проблем української дипломатії, якими жив і марив П. Орлик, прагнучи озвучити на найширшому міжнародному рівні українські проблеми. Б. Крупницький ставить питання: що штовхало Орлика на жертви, які він приніс українській ідеї своєю понад 30 літньою невсипущою працею на еміграції? Було це честолюбство, бажання добра для України чи інші мотиви? Його щоденник дає відповіді на багато питань, хоча розібратися в тонкощах дипломатичної гри, яку вів П. Орлик, дуже складно.

Матеріалом вивчення є гарвардське видання, тобто факсимільна публікація «Подорожнього діаріуша» П. Орлика, яка до сьогодні — із-за нерозбірливого почерку гетьмана — не сприяла повнішо-